

Borsa Gedeon (1923–2022)

POGÁNY GYÖRGY

ny. könyvtárigazgató

bibliofil52@gmail.com

Néhány héttel kilencvenkilencedik születésnapja után, 2022. december 24-én elhunyt BORSZA GEDEON, a régi könyves szakma doyenje, az MTA doktora, az Országos Széchényi Könyvtár *bibliothecarius emeritus*-a. Kiterjedt, roppant gazdag, nemzetközileg is elismert tudományos életművet hozott létre kivételesen hosszú élete során, és bár az orvostörténet viszonylag szerény helyet foglalt el munkásságában, az általa elindított és szerkesztett bibliográfiák, mindenekelőtt a *Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy)* mint a nemzeti művelődés alapvető leltára és forrásműve értelemszerűen az orvostörténetnek is nélkülözhetetlen alapműve.

Borsa Gedeon nem könyvtárosnak, bibliográfusnak készült. 1945-ben végzett a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karán, de az akkoriban kezdődő politikai és társadalmi átalakulás megakadályozta jogászai működését. Bármilyen furcsa is, tény, hogy néhány évig élelmiszerkereskedő volt; amikor államosították vállalkozását, került 1950-ben az Országos Könyvtári Központba. Az OKK egyik alapvető feladata volt az államosított, elsősorban szerzetesi könyvanyag mentése és kulturális hasznosítása. Ebbe a munkába kapcsolódott be. A régi könyvekre vonatkozó alapvető ismereteket FITZ JÓZSEFTŐL, az OSZK 1934 és 1945 közötti főigazgatójától, a jeles könyv- és nyomdatörténésztől sajátította el. Az OKK megszűnése után az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa lett, kezdetben az állománygyarapítást irányította, de az 1960-as évektől a Régi Magyarországi Nyomtatványok elnevezésű munkacsoportot vezette.

Mi az RMNy? SZABÓ KÁROLY még a XIX. században tette közzé *Régi Magyar Könyvtár* címmel a retrospek-

Haiman Petra: Borsa Gedeon portréja. In: *Gesta typographorum* / szerk. P. Vásárhelyi Judit. Budapest: Borda Antikvárium; 1993.

tív magyar nemzeti bibliográfia 1711-ig terjedő ciklusát három kötetben, amely a lehetséges hungarikum kategóriákból – nyelvi, területi, személyi és tartalmi – az első három feltárását tartalmazta. Minden alapvető fontossága mellett egy idő után nyilvánvalóvá váltak az RMK korlátai, már a két világháború közötti években foglalkozott a szakma a bibliográfia új, átdolgozott változatának megjelentetésével. Erre a munkára vállalkozott Borsa Gedeon és az általa létrehozott szerkesztőség. A részletes, minden kérdésre kiterjedő koncepció új alapokra helyezte az egész vállalkozást. A nemzetközi gyakorlatnak megfelelően a 'régí' nyomtatvány fogalmát a könyv-

nyomtatás kézműves korszakának 1800-ig napvilágot látott termékeire vonatkoztatták. A rendelkezésre álló szellemi és anyagi erőforrásokat józanul mérlegelve, Szabó Károllyal szemben a két elsődleges hungarikum kategóriába, a nyelvibe és a területibe tartozó nyomtatványokat dolgozták fel. Ez azt jelenti, hogy az RMNy a mindenkor magyar államhatárokon belül bármilyen nyelven megjelent, szedésnyomással készült, illetve a bármely országban napvilágot látott magyar nyelvű kiadványokat regisztrálja. A személyi, vagyis a magyar szerzők nem magyarul és nem Magyarországon megjelent, illetve tartalmi, nem magyar szerzők, nem magyarul, nem Magyarországon, de tárgyában magyar vonatkozású nyomtatványainak korszerű feldolgozása a későbbi korok feladata lesz. Eldőlt az is, hogy megtartják a Szabó Károly-féle bibliográfia kronológikus szerkezetét, viszont az egyes tételek leírási metódusában a legkorszerűbb elveket ültették át a gyakorlatba. Fontos és nemzetközileg is figyelemre

méltó újdonság volt, hogy a fennmaradt példányok címlapjáról hasonmást tettek közzé.

A *Régi Magyarországi Nyomtatványoknak* eddig négy kötete látott napvilágot. Az első, az 1473–1600 közötti nyomtatványokat regisztráló 1971-ben, a második, az 1601–1635-ös évkör termését számbavevő 1983-ban került az érdeklődők kezébe. Az 1636–1655 közötti kiadványokat feldolgozó harmadik tomos 2000-ben, míg a negyedik – 1656–1670 – 2012-ben jelent meg. Az ötödik kötet valószínűleg ebben az esztendőben hagyja el a nyomdát.

Az RMNy szerkesztése, közreadása valódi alapkutatás, a kötetek megjelenetői minden egyes mű kiadástörténetét, megjelenésének körülményeit tisztázták, ezért a bibliográfia nem pusztán a régi nyomtatványok leltára, hanem a magyar nemzeti művelődés írásos és nyomtatásban hozzáférhető részének valóságos enciklopédiája.

Borsa Gedeon tudományos életműve elsősorban az RMNy köré épült. Mintegy harminc önálló vagy társszerzős kötet, több mint háromszáz tanulmány és nyolcvan ismertetés fűződik nevéhez. Nemzetközi elismertségét jelzi, hogy például az RMNy első kötetének erdélyi vonatkozású tételei német fordításban is megjelentek. De az Osztrák Nemzeti Könyvtár őt kérte fel XVI. századi antikváinak feldolgozására, 2007 és 2017 között 14 kötetben tette közzé a bibliotéka vonatkozó nyomtatványainak katalógusát.

Borsa Gedeon szinte az egész világot bejárta régi magyar nyomtatványok után kutatva. Kétségtelenül szerencsés kutató volt, számos különleges, egyedi kiadvány megtalálása, felfedezése fűződik nevéhez. Igaz, egy vele készült interjúban hangsúlyozta: „Nem elég a szerencse, módszeresen kell kutatni!” Tanulmányainak egy része metodikai vonatkozású, azt a célt szolgálja, hogy a kutatás minél alaposabb, minél szisztematikusabb legyen.

Különösen fontosnak tartotta a szakmai utánpótlás kinevelését. Egykori tanítványai később munkatársai lettek, napjainkban pedig már az ő tanítványaik viszik tovább az RMNy ügyét.

Mint szó volt róla, Borsa Gedeon életművében az orvostörténeti vonatkozás kétségtelenül nem tartozott az alapvető prioritások közé. Ennek ellenére az a néhány tanulmány, amelyet a kérdéskörrel publikált, alapvető új eredményekkel gazdagította a tudománytörténetet. Első ilyen jellegű közleménye még 1956-ban látott napvilágot *Frankovith Gergely* címmel, *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* című periodikumban. FRANKOVITH GERGELY publikálta az első magyar nyelvű orvosi könyvet *Hasznos és föltte szükséges könyv* címen 1588-ban. A szerző a gyógyszerek és gyógy módok leírásán túl imákat és egyházi énekeket is közölt. Különlegessége a könyvnek, hogy

A beteg pulzusát tapintó orvos (Betegvizsgálat) Frankovith könyvéből

ebben kaptak helyet első alkalommal hazánkban rézmetszetes illusztrációk, köztük a híres *Betegvizsgálat* (mellékelt kép), amely a feltevések szerint Frankovith Gergelyt ábrázolja. Borsa tisztázta azt is, hogy a műnek két kiadása jelent meg.

Frankovith kötetét megelőzte 1530-ban egy nem magyar nyelvű orvosi könyv. SEBASTIAN PAUSCHNER doktor abban az évben jelentette meg a pestis elleni védekezést szolgáló orvosi tanácsait *Eine kleine Unterrichtung, wie man sich halten soll, in der Zeitt der ungütigen Pestillenß* címmel az erdélyi Szebenben. A mű és szerzője körül számos tisztázatlan kérdés volt, alapvetően azért, mert a nyomtatvány nem maradt fenn, csupán egy XVII. századi kéziratos másolatból ismert. Borsa Gedeonnak sikerült kibogozni az ellentmondásos közleményekből a valószínű igazságot, így Pauschner kötetében látjuk jelenleg a legkorábbi magyarországi orvosi könyvet. (*Sebastian Pauschner, az első Magyarországon megjelent orvosi munka szerzője, Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 1963.)

Ugyanebben a periodikumban látott napvilágot 1957-ben egy magyar vonatkozású nyomtatvány ismertetése: *Magyarország számára nyomtatott érvágó naptár a XV. századból*. Az érvágó naptárak a

régi világ fontos segédletei voltak, a naptári rész mellett egészségügyi tanácsokat és nem ritkán az érvágásra javasolt napokat is közöltek. A magyar vonatkozású ósnyomtatvány kapcsán a korábbi szakirodalomban téves nézetek jelentek meg, ezeket helyesbítette Borsa írásában.

1965-ben a *Soproni Szemlében* tette közzé *Egy soproni patika nyomtatott hirdetése 1730 tájáról* című közleményét. Az írásnak a gyógyszerésztörténeti vonatkozás mellett a hazai reklám történetjének jobb megismerésében is megvan a szerepe: ez az egyik legkorábbi hazai nyomtatott reklám. A nyomtatvány *Az Csudálatos, és mesterséges Balsamum Vitae, avagy az Élet Balsamomjának mivóltáról, és erejéről* címet viseli és EBERHARD KRISTÓF patikus Szerecsenhez címen mű-

ködi gyógyszertárának volt reklámja. Borsa a tipográfiai elemek alapján tisztázta, hogy a nyomdahely megjelölése nélkül készült nyomtatvány Nagyszombat városában, az Egyetemi Nyomdában készült.

Ötödik orvostörténeti vonatkozású közleménye szintén *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* hasábjain jelent meg 1964-ben *Argenti Döme (1809–1893)* címmel. A jeles orvos a homeopátia talán legjelentősebb magyarországi képviselője volt, az ő életrajzát írta meg Borsa Gedeon.

Monumentális életművében az orvostörténet – mint látható – nem játszott valóban meghatározó szerepet, mégis lehetővé teszik, hogy nagy jelentőségű tudományos munkásságára az orvosi könyvtárosok is tisztelettel emlékezzenek. Nyugodjék békében! ■

In memoriam Birtalan Győző (1925–2023)

GACSÁLYI TÖLGYESI ÁGNES – POGÁNYNÉ DR. RÓZSA GABRIELLA (PHD)

ok.szerkesztoseg@gmail.com

Elhunytt BIRTALAN GYŐZŐ orvostörténész professzor – tudatta velünk FORRAI JUDIT, az MTA Élettudománytörténeti Munkabizottság elnöke.

„Birtalan Győző 98 éves volt, végig teljes szellemi és alkotó épségben élt. A nagy orvostörténész generációhoz tartozott, SCHULTHEISZ EMIL profeszszor és ANTALL JÓZSEF barátságát élvezte. Szakterülete a 17–20. század európai orvostörténet, több könyve jelent meg e tárgyban tankönyvtől a népszerűsítő irodalomig.

Birtalan Győző Budapesten született 1925. június 6-án. Gimnáziumi tanulmányait a székesfehérvári ciszterci gimnáziumban végezte, ahol 1943-ban érettségizett. 1949-ben szerzett orvosdoktori oklevelet Budapesten. 1978-ban védte meg az orvostörténelem tárgykörében kandidátusi

Birtalan Győző (fotó: Füzeséry Éva, *forrás*)

disszertációját, 1981-ben bekapcsolódott a SOTE Általános Orvostudományi Karán újból megindult orvostörténeti oktatásba.[...] Az egyetemi orvostörténeti jegyzeten kívül számos orvostörténeti monográfiát írt és adott ki. Tagja lett az Orvostörténeti Szakcsoportnak, 1966-ban elsők között csatlakozott a Magyar Orvostörténelmi Társasághoz, amelynek később vezetőségi és elnökségi tagja lett, majd viselte a főtítkári és alelnöki tisztségeket, nemzeti küldött volt a Nemzetközi Orvostörténeti Társaság párizsi központjában.

Nagyszámú szakkönyv, száznál több publikáció szerzője, szakmai tevékenységének egyik csúcsa JOHAN BÉLA szakmai tevékenységének feltárása és kutatása.

Utolsó éveiben az élet evolúcióját fogalmazta meg versekben.

(forrás: <https://hu-hu.facebook.com/SOMuseum/>)

Dr. Birtalan Győző orvostörténész szerteágazó gyakorlati és tudományos munkásságával kapcsolatban az *Orvosi Könyvtárak* Olvasói számára ki kell emelnünk, hogy pályafutása során két mai MOKSZ-szakkönyvtárhoz is szoros szakmai kapcsolatok fűzték, mindmáig sokat köszönhetünk vezetői döntéseinek. Ennek okán különös figyelmet kell szentelnünk tevékenysége ezen szegmenseinek.

Fiatal orvosként 1953. november 12-étől Birtalan főhadnagy volt a Honvéd Központi Kórház „Tudományos Rendelő és Múzeum”-ának vezetője.

A szervezeti elem tudományos jelentőségének megértéséhez érdemes a kórház történetére röviden visszatekinteni. Az 1781-ben megalapított pesti katonai kórház mindenkor meghatározó intézménye volt a hazai katonaeorvos-tudománynak. Ezt a tradíciót folytató a II. világháború utáni időszakban maga a kórház vezetése és a katonaeorvosügy irányítói szintén fontosnak tartották a Budapest ostroma alatt erősen károsodott és még 1945-ben csaknem romok között újrarendített katonai kórház tudományos információ-ellátásának megszervezését. Már 1946-ban megkezdődött a háború során megsemmisült bibliotéka pótlására szakkönyvek és szakfolyóiratok beszerzése, valamint a könyvtári szolgálat megszervezése. 1948-ban már a *Honvédorvos* című szakfolyóirat újraindítása úgyszintén tervben volt (némi csúszással ez a következő esztendőben következett be), és a Honvédelmi Minisztérium 529.823/Kfcs. X. 1948. számú rendelete alapján a „központi katonaeorvosügyügyi irodalmi kartoték” felállítása is megkezdődött. Látható tehát, hogy a katonaeorvosi szakfolyóirat-kiadás és a dokumentációs szolgáltatás feladata hárult az intézményre. A szervezeti alapok stabilizálása DR. VADÁSZ GYULA orvos alezredes, kórházparancsnok nevéhez fűződik, ő alkotta meg a Tudományos Rendelő és Múzeum koncepcióját még 1951-ben. Az osztály első vezetője DR. VASVÁRI JENŐ orvos főhadnagy volt, tőle vette át a stafétát Dr. Birtalan Győző, akinek irányítása alatt a komplex tudományos szolgáltatás 1952. május 26-án útjára indult.

A többfunkciós tudományos osztály a gyógyítást, a kutatást és az oktatást támogató, a (katona)orvostudomány fejlesztésére, de ezzel egy időben tudománytörténeti feldolgozására is fókuszáló tárgyi, írásos és képi információforrásokat magában foglaló gyűjtemény volt, amely sok tekintetben szoros kooperációban, mondhatni közös vezetés alatt működött a kórház orvosi könyvtárával. Ezt bizonyítja az is, hogy a kutatástámogatására a könyvtár – Dr. Birtalan Győző

irányítása alatt – 1953. május 10-étől indította be „aktív folyóirat szolgáltatását”, vagyis a témafigyelést a kórház orvosai részére.

Sajnálatos, hogy a Tudományos Rendelő és Múzeum idővel egyre kevesebb forrásból kellett, hogy hivatását betöltse, így a kezdeményezés később elvesztette lendületét, a gyűjtemények – a könyvtár kivételével – felbomlottak, maga az osztályvezető is 1956-ban visszatért a civil kórházi gyógyító praxishoz. Ez a szervezeti háttér és feladatkör, összefüggésben 1953 és 1955 között az ELTÉ-n folytatott történelem szakos tanulmányaival, maradandó eredményeket hozott, Dr. Birtalan Győző későbbi pályafutása mindinkább megőrizte orvostörténeti irányultságát, számtalan könyve, tanulmánya állít emléket szerteágazó kutatói működésének. Azon viszonylag rövid időszak, amelyet a Központi Katonai Kórházban töltött, konkrét rekvizitumai pedig az alapvető katonaeorvosi és katonaeorvos-történeti közleményei a korabeli *Honvédorvos*-számokban:

- Kísérletes adatok a terep szúnyogtalanításhoz. In: *Honvédorvos*. 1952.
- Adatok a XVI. századbéli orvoslás magyar történetéhez. (Hadisebészeink munkája egy ostromlott végyárban). In: *Katonaorvosi Szemle*. 1954.
- A modern hadiegyeségügyi szervezet kialakulásának kezdete külföldön és hazánkban. In: *Katonaorvosi Szemle*. 1954.
- A táborok szúnyogmentesítése. In: *Katonaorvosi Szemle*. 1954
- Középkorvégi járványelméletek és az első Magyarországra vonatkozó járványrendszabályok. 1-2. In: *Katonaorvosi Szemle*. 1955.
- Orvosi tanácsok katonák részére a XVII. század elején. (R. Minderer „*Medicina militaris*”-ából). In: *Katonaorvosi Szemle*. 1956.

A Honvéd Központi Kórházban töltött éveiről valamint az 1956-os forradalom és szabadságharcról érdekes adalékokkal szolgál önéletrajzi opuszának, a „*Memoár orvosokról és történészekről. 1943–1997*” „Megpróbáltatások civilben és egyenruhában” című fejezete.

Élete egy másik szakasza az orvosi könyvtárakkal épp az orvosi szakkönyvtári hálózatépítés fénykorában forrt össze. Az Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár (OOIIK) intézményét 1982–1985 között vezette nagy felelősséggel. A szakma országos bázisaként működő OOIIK számára központilag meghatározott hálózatépítés – a tagkönyvtárak koordinálása, módszertani, képzési, továbbképzési – feladatait nagy odaadással végezte. A minden évben

megrendezett tájértekezletek és a szakmai kapcsolattartást szolgáló konferenciák, bel- és külföldi tanulmányutak aktív résztvevője volt. Örömmel jelent meg minden olyan eseményen, amely a hálózat szakmai fejlődését ígérte, ugyanakkor nem kedvelte a pusztán protokolláris látogatásokat, reprezentációkat, ezeket soha nem sikerként élte meg.

Törekedett a külföldi könyvtárak jó példáit átvenni, meghonosítani, tapasztalataiból minél többet megvalósítani hazai szinten. Munkája során fontosnak tartotta – szakmai és gazdasági okból – az orvosi folyóiratok nemzetközi cseréjét, ezzel is biztosítva könyvtáraink, rajtuk keresztül pedig az egész hazai orvostársadalom hozzáférését a világ szakirodalmához.

Vezetői tevékenysége idején került bevezetésre az online adatszolgáltatás, mely által sikerült kapcsolatot teremteni a kor egyik legjelentősebb nemzetközi adatbázisával. A témafigyelői, referáló és fordítószolgálat is fontos részét képezte akkoriban az általa vezetett intézménynek, melyet összességében a pezsgő szakirodalmi tevékenység jellemezett. Ezt bizonyítja az is, hogy egyre inkább szükségesnek bizonyult a bővülő szolgáltatásokat ellátó épület. Igazgatói tevékenységének utolsó jelentős állomása volt az a rengeteg tárgyalással, egyeztetéssel járó szervezőmunka, melynek vége-

redménye – egy új objektum használatba vétele – azonban már csak távozása után valósult meg.

Az intézmény tevékenységének sikereit szerényen soha nem magának, sokkal inkább elődjének, SZÉKELY SÁNDORNAK és az intézmény akkori igazgatóhelyettesének, BENDA MÁRIÁNAK tulajdonította.

Hivatásunk viharos éveinek ismeretében és a napjainkban ránk váró nehéz döntések közepette mintha nekünk üzenne Dr. Birtalan Győző:

„Ahhoz, hogy a jelenben perspektivikusan gondolkodhassunk, kritikusan értékeljünk, arányt tarthassunk, nélkülözhetetlen a múlt ismerete. E szemlélet jelentősége nem hanyagolható el a napi munkához való viszonyunkban sem. Sokat segíthet a rutinban való feloldódás, az elmechanizálódás ellen, végeredményben a szakmai elidegenedés elkerülésében.”

(Évszázadok orvosai)

Tanácsát megfogadjuk, emlékét, örökségét megőrizzük.

Tisztelettel valamennyi orvosi könyvtáros nevében:

az Orvosi Könyvtárak szerkesztőségé

